

Fernando Pessoa

HETERONIMI

Eseji, zapisi, manifesti,
dijalozi, pisma, odlomci,
nacrti

Prevela

NADA UZELAC

Sadržaj

Predgovor <i>Fikcijama međuigre</i>	9
Umetnik u mladosti i kao heteronim	12
Moreplovac	27
Prestanite da živite i čitajte	44
Učitelj i njegovi učenici	48
Senzacionizam i osećanja u boji	70
Ultimatum	76
Pisma	95
Eterične vizije	148
Neopaganizam	174
Duhovno carstvo	184
O milionerima	190
Erostrat: potraga za besmrtnošću	193
Filosofija	232
O književnoj umetnosti	264
Estetika	275
Beleške i epigrami	291
Obrazovanje stoika	301
Milan Miletić: <i>O heteronimima</i>	313

Predgovor *Fikcijama međuigre*

Neke od svojih književnih likova ugradio sam u priče ili podnaslove knjiga, pripisujući sebi ono što oni govore; druge sam u potpunosti projektovao, uz jedini moj trag u vidu priznanja da sam ih stvorio. Dve vrste likova mogu da se podele ovako: kod onih koji stoje apsolutno po strani, sam stil kojim pišu razlikuje se od mog i, kad slučaj to nalaže, čak mu i protivreči; kod likova čija dela potpisujem svojim imenom, stil se od mog razlikuje samo po onim neizbežnim pojedinostima koje služe kako bi se međusobno razlikovali.

Upoređiću neke od ovih likova kako bih na primeru pokazao šta ove razlike obuhvataju. Knjižarski pomoćnik Bernardo Suareš i Baron od Teive – obojica su likovi proizašli iz mene – pišu istim prizemnim stilom, istom gramatikom, i istom probranom dikcijom. Drugačije rečeno, obojica pišu stilom koji je, dobar ili rđav, lično moj. Upoređujem ih zbog toga što su to dva slučaja istovetnog fenomena – nemogućnosti prilagođavanja stvarnom životu – motivisana istovetnim uzrocima. Međutim, iako je portugalski isti i kod Barona od Teive i kod Bernarda Suareša, njihov stil se razlikuje. Stil aristokrate je intelektualan, bez slika, donekle – kako da kažem? – krut i ograničen, dok je stil njegovog parnjaka iz srednje klase tečan, budući da je donekle muzikalan i slikovit, ali nije naročito arhitekturalan. Plemić razmišlja jasno, piše jasno, i obuzdava sopstvena osećanja, premda ne i svoje osećaje; knjižar ne obuzdava ni svoja osećanja ni svoje osećaje, a ono o čemu razmišlja zavisi od onog što oseća.

Takođe, postoje upadljive sličnosti između Bernarda Suaresa i Alvara de Kampuša. Međutim, kod Alvara de Kampuša odmah smo preneraženi nemarnošću njegovog portugalskog, i njegovom preteranom upotrebom slika, znatno instinktivnijom i manje svrsishodnom nego kod Suaresa.

U sopstvenim nastojanjima da razlikujem jednog od drugog, javljaju se greške koje idu na teret mog osećaja za psihološko razlikovanje. Kad pokušavam da, na primer, napravim razliku između muzikalnog pasusa Bernarda Suaresa i sopstvenih sličnih pasusa...

Ponekad u tome uspevam automatski, tako savršeno da me to zaprepašćuje; i u mom zaprepašćenju nema taštine, jer, budući da ne verujem čak ni u trunku čovekove slobode, ono što se odvija u meni ne bi me zaprepastilo ništa više od onog što se odvija u nekom drugom – obe stvari su savršene nepoznanice.

Samo veoma jaka intuicija može da služi kao kompas na nepreglednim prostranstvima duše. Samo pomoću senzibilitnosti koja slobodno primenjuje inteligenciju, da je ova ne osuđuje, i pored toga što su dve funkcije u isti mah jedna, moguće je razlikovati odvojene stvarnosti ovih imaginarnih likova.

Ove izvedene ličnosti ili, bolje reći, ovi različiti personalni izumi, spadaju u dve kategorije ili razreda, koji će pažljivom čitaocu biti lako prepoznatljivi po njihovim osobenim karakteristikama. Kod prve kategorije, ličnost se odlikuje osećanjima i idejama kojima se ja ne odlikujem. Na donjem nivou ove kategorije, ličnost se odlikuje samo idejama, koje su iskazane racionalnim izlaganjem ili argumentacijom, i jasno je da nisu mogući, makar koliko je meni poznato. „*Bankar anarhista*“ je primer za ovaj donji nivo; *Knjiga nemira* i karakter Bernarda Suaresa predstavljaju viši nivo.

Čitalac će zapaziti da *Knjigu nemira*, premda je objavljujem pod imenom izvesnog Bernarda Suaresa, knjižarskog pomoćnika iz grada Lisabona, nisam uključio u *Fikcije međuigre*. To je zbog toga što Bernardo Suarez, dok se po svojim idejama razlikuje od mene, svoja osećanja, i svoj način posmatranja i poima-

nja iskazuje na isti način na koji to činim ja. Njegova ličnost je drugačija, ali se izražava mojim prirodnim stilom, uz samo jednu upadljivu crtu, a to je karakterističan ton koji neminovno proističe iz osobenosti njegovih emocija.

Kod autora *Fikcija međuigre*, ono što ih odvaja od mene nisu samo njihove ideje i osećanja; njihova tehnika komponovanja, sam njihov stil, razlikuju se od mojih. Svaki od ovih autora ne samo da je drugačije zamišljen, nego je i stvoren kao potpuno drugačija osoba. To je razlog zbog kojeg ovde preovlađuje poezija. Kod proze je teže odvojiti se od sebe.

Umetnik u mladosti i kao heteronim

[Bio sam pesnik nadahnut filosofijom]

Bio sam pesnik nadahnut filosofijom, ne filosof kadar za poeziju. Dopadalo mi se da se divim lepoti stvari, da u onom neprimetnom i sićušnom otkrivam pesničku dušu sveta.

Poezija je u svemu – na kopnu i u moru, u jezeru i na obali reke. I u gradu – ne poričite je – vidim je dok ovde sedim: poezija je u ovom stolu, u ovoj hartiji, u ovoj mastionici; poezija je u brektanju automobila na ulici, u svakom sićušnom, uobičajenom, smešnom pokretu zanatlije koji s druge strane ulice oslikava plakat za kasapsku radnju.

Moj unutrašnji osećaj na takav način dominira nad mojih pet čula da stvari iz ovog života – i verujem u to – vidim drugačije od ostalih ljudi. Za mene postoji – postojalo je – pun tovar značenja u onim tako besmislenim stvarima, kao što su ključaonica, ekser na zidu, mačji brci. Za mene postoji punoća duhovnih nagoveštaja u kokoški koja se sa svojim pilićima šepuri s druge strane puta. U mirisu sandalovine, u tim starim kantama s gomilom đubreta, u kutiji šibica u oluku, u dva prljava lista papira koja će se u vetrovit dan uvijati i juriti jedan za drugim niz ulicu – u svemu tome za mene postoji značenje dublje od čovekovih strahova.

Jer, poezija je zaprepašćenje, čuđenje, kao kad se padne s neba, pri punoj svesti o sopstvenom padu; to je zabezknutost

stvarima. Kao kad čovek, koji u duši poznaje sve stvari, nastoji da se seti i sećajući se utvrđuje da to nije ono što je on o njima znao, ni u takvom obliku ni u takvim okolnostima, i da se više ničeg ne seća od svog ranijeg znanja.

[Umetnik mora da se rodi lep]

Umetnik mora da se rodi lep i otmen; jer, onaj ko se klanja lepoti, prema sebi ne sme da bude nepošten. I nema sumnje da je strašna muka kad umetnik za sebe shvati da uopšte nije kao ono čemu stremlji. Ko, ako se zagleda u portrete Šelija, Kitsa, Bajrona, Milтона i Poa, može da se začudi tome da su svi oni bili pesnici? Svi su bili lepi, voleli su ih i obožavali, svi su u ljubavi osetili toplinu života i nebeske radosti, kao i svaki pesnik, ili, zaista, kao što svako može da oseti.

[Uvek sam imao na umu]

Uvek sam imao na umu slučaj koji je krajnje zanimljiv i koji iznosi ne manje zanimljiv problem. Mislim na slučaj čoveka koji pod pseudonimom postaje besmrtni, dok njegovo pravo ime ostaje skriveno i nepoznato. Ako bi o tome razmislio, takav čovek ne bi sebe video kao zaista besmrtnog, nego kao nepoznatog, kao [predodređenog] za to da na osnovu sopstvenog dela postane besmrtni. „Pa ipak, o kojem se imenu radi?“, lupao bi glavom. Ni o kakvom. „Šta je, onda“, rekoh sam sebi, „besmrtnost u umetnosti, poeziji, u bilo čemu?“

I

Epitaf Bogu i drugo od Čarlsa Roberta Anona

[Deset hiljada puta moje je srce]

Deset hiljada puta moje je srce presvislo u meni. Nisam kadar da prebrojim jecaje koji su me potresali, patnju koja mi je popela dušu.

Ipak, video sam i druge stvari od kojih su mi suze navirale na oči i od kojih sam se tresao kao list na grani. Video sam ljude i žene koji odustaju od života, od nadanja, sve zbog drugih. Video sam tako uzvišene postupke posvećenosti da sam lio suze od sreće. Te stvari su divne, smatrao sam, premda bez snage da se iskupe. To su čisti sunčevi zraci na ogromnoj gomili izmeta ovog sveta.

[Video sam dečicu]

Video sam dečicu...

Mržnja prema ustanovama, prema uvreženim pravilima, raspalila mi je dušu svojim plamenom. Mržnja prema sveštenicima i kraljevima u meni se diže kao plavni talas. Bio sam hrišćanin, zagriženi, vatreni, iskreni; moja emocionalna, osetljiva priroda tražila je hranu za svoju glad, gorivo za svoju vatru. Ali, kad sam se osvrnuo na ove muškarce i žene, stradalnike i grešnike, shvatio sam koliko malo zaslužuju da budu osuđeni na još veći pakao. Kakav veći pakao od ovog života? Kakvo veće prokletstvo od života? „Ova slobodna volja“, uzvikivao sam za sebe, „ona je, isto tako, skup uvreženih pravila i laž koju je čovek izmislio kako bi mogao da kažnjava, ubija i muči uz pomoć reči ‘pravda’, što je nadimak zločina. ‘Ne sudi’, kaže *Biblija*, ‘ne sudi, da ti se ne bi sudilo!’“

Kad sam bio hrišćanin, smatrao sam da su ljudi odgovorni za zla koja su počinili – mrzeo sam tirane, proklinjao kraljeve i sveštenike. Kad sam se otesao nemoralnog, naopakog uticaja Hristove filosofije, zamrzeo sam tiraniju, monarhiju, sveštenstvo – zlo samo po sebi. Kraljeve i sveštenike sažaljevaao sam zbog toga što su bili ljudi.

[Ja, Čarls Robert Anon, budući da sam životinja...]

Ja, Čarls Robert Anon, budući da sam životinja, sisar, četvornožac, primat, semeničan, majmun, kataraktičan [...]

vek; osamnaestogodišnjak, neoženjen (osim u neobičnim trenucima), megaloman, s tragovima dispomanije, *dégénéré supérieur*, pesnik, koji nastoji da piše duhovito, građanin sveta, idealizovani filosof, itd., itd. (da čitaoca poštedim daljih muka) –

u ime ISTINE, NAUKE i FILOSOFIJE, ne zvona, knjige i sveće, nego perom, mastilom i hartijom –

izričem presudu izopštenja svih sveštenika i svih sektaša svih religija sveta.

Excommunicabo vos.

Prokleti da ste.

*Ainsi-soit-il.*³

Razum, Istina, Vrlina *per* Č. R. A.

[Umoran samo od ograničavanja sebe]

25. jul 1907. godine

Umoran sam od ograničavanja sebe, od oplakivanja sebe, od sažaljevanje sebe i to sopstvenim suzama. Samo što sam pregurao raspravu s tetka-Ritom oko F. Kuelja.⁴ Na kraju sam ponovo osetio jedan od onih simptoma koji u meni postaju sve jasniji i strašniji: moralnu vrtoglavicu, unutrašnji svet. Na trenutak mi se činilo da gubim predstavu o istinskim odnosima stvari, da gubim razum, da propadam u ponor duhovnog bezvlašća. Ta osećanja postaju uobičajena, kao da popločavaju moj put u nov duhovni život, koji će, razume se, biti ludilo.

U mojoj porodici nema razumevanja za moje duhovno stanje – ne, nikakvog. Smeju mi se, rugaju, ne veruju mi; kažu da želim da budem neobičan. Propuštaju da analiziraju želju za tim da se bude neobičan. Nisu kadri da shvate da između biti neobičan i želeti da se bude neobičan postoji samo razlika u

³ Neka tako bude (fr.).

⁴ Prema Ričardu Zenitu, ovo je lekar koji je zagovarao respiratornu gimnastiku, a koji je, prema Pesoinim rečima, za samo tri meseca izbavio pesnika iz „mrtvačkog stanja.“

svesti u vidu priveska ovom drugom. To je isti slučaj kao kad sam se olovnim vojnicima igrao u uzrastu od sedam i u uzrastu od četrnaest godina; u prvom slučaju to su bile stvari, u drugom stvari i igračke u isti čas; ipak, nagon za igranjem tim olovnim vojnicima je ostao, i to je bilo ono stvarno, suštinsko duševno stanje.

Nemam nikog kome bih se poverio. Moja porodica ništa ne razume. Prijatelje ne mogu da gnjavim tim stvarima; zaista nemam bliske prijatelje, pa čak kad bi takav jedan i postojao, onako kako to svet zamišlja, on mi ipak ne bi bio blizak na način na koji ja shvatam bliskost. Stidljiv sam i nespreman da pričam o svojim nevoljama. Blizak prijatelj je jedna od mojih idealnih stvari, moje snoviđenje, pa ipak, blizak prijatelj je nešto što nikad neću imati. Nijedna priroda mi ne pogoduje; na ovom svetu nema osobe koja pokazuje makar priliku da se približi onome o čemu snevam kod bliskog prijatelja. Toliko o tome.

Metresu, to jest, draganu, ja nemam; to je još jedan od mojih ideala i to do srži skipčan s pravom ništinom. Ona ne može da bude onakva kakvu je sanjam. Avaj, siroti Alastore!⁵ Šeli, o, kako te razumem! Da se poverim majci? Bih da je ovde. Ali, ni njoj ne mogu da se poverim, ali bi njeno prisustvo umnogome ublažilo bol. Osećam se usamljeno kao brodolomnik na moru. A ja i jesam brodolomnik. Stoga se i poveravam u sebi. U sebi? Kakvog samopouzdanja ima u ovim redovima? Nikakvog. Dok ih ponovo iščitavam, žudim za tim da opazim koliko su visokoparni, koliko nalikuju dnevnicima! U neke sam čak ugradio stil. Ipak, svejedno trpim. Čovek može istovetno da trpi u vilenom odelu, džaku ili pocepanom čaršavu.

Toliko o tome.

[Koliko filosofija, koliko teorija...]

Koliko filosofija, koliko teorija, od kojih su sve tako čudne na svetlosti dana. Kako samo u svom običnom značenju seku ljude, po načinu rasuđivanja po kojem su najsličnije životinjama.

⁵ Osvetnik (gr.).

Koliko samo opominjućih izraza za ludilo! Koliko skrivenih stvari! Koliko bezimenih misli! Pogledajte onaj filozofski sistem; ludilo! Pogledajte ovaj: još veće ludilo! Kolika nepojmljivo velika zdanja razuma i čiste misli, pa bila njihova istina i najveća, predstavljaju samo simptom obolelog uma. *Le silence éternel des espaces infinis m'effraie!*⁶

Razmotrite značenje ovoga.

Ogled o detektivskom žanru

Redosled:

Prvi deo

1. Popularnost detektivskih priča i razlog tome.
2. Šta su detektivske priče?
3. Nezaobilazan smisao ovakvih priča.
4. Prepreke na putu onih koji pišu detektivske priče.
5. Kvaranje detektivskog žanra.

Drugi deo

1. Edgar Alan Po.
2. Konan Dojl.
3. A. Morison i drugi.

[Svako ko je upoznat sa savremenom...]

Svako ko je upoznat sa savremenom engleskom i američkom književnošću dobro zna da je veliki deo dela ono što nazivamo detektivskim pričama ili pričama o misterioznom. Nema stvara koji može da drži pero a da ne piše, a ima tek nekoliko onih koji tu i tamo ne pokušavaju da sastave intelektualnu priču. Kad sve to razmotrimo, ne može da nas ne prenerazi to da do ovog časa niko nije pomišljao na to da sastavi ogled o ovom književnom žanru ili da prouči njegove zakonitosti i logiku. Međutim, razlog nije ništa drugo nego to što od 2 klase čitala-

⁶ „Večno ćutanje beskrajnih prostora me užasava!“ (fr.)

O heteronimima

Heteronim (od grčkog *ἑτερος*, drugo, drugačije, i *ῥημα*, ime), u književnosti, ukazuje na izmišljenog autora ili autore, koje je stvarni autor saznao kako bi pisao drugačijim stilom. Da bi se bolje uočilo značenje heteronima trebalo bi ukazati na njegovo razlikovanje od pseudonima (ψευδώνυμος). Pseudonim, kako i sama grčka reč kaže, u književnosti predstavlja isključivo lažno ime, i izuzev tog elementa ne unosi nikakvu promenu u stil autora koji piše pod njim. Heteronim predstavlja ličnost (ili više njih) koja tobože ima stvarno lice, stvarnu biografiju i pre svega karakterističan stil pisanja. Premda je i danski filosof Kjerkegor u 19. veku naširoko eksperimentisao sa izmišljenim autorima, heteronim je kao pojam u književnost, smatra se, uneo portugalski pesnik Fernando Pessoa, koji je stvorio veliki broj sopstvenih heteronimnih autora, čija dela takođe ulaze u stastav pesnikovog stvaralaštva, rame uz rame s onima koje je potpisao svojim stvarnim imenom. Prema svojim heteronimima sam Pessoa istupao je u svojstvu „ortonima“, premda je u stvarnosti, odgovarajuća „drama likova“ preobraćala samog Pesou u jedan od heteronima. Po sopstvenim rečima, prvi heteronim Pessoa je stvorio kao šesnaestogodišnjak, 1894. godine, zvao se Ševalje de Pa, u čemu je pesnik video pokušaj da nadomesti prazninu, nastalu posle očeve smrti, godinu dana ranije. Heteronimi Fernanda Pesoe razlikovali su se od svog tvorca sopstvenom književnom osobenošću, karakternim crtama, čak i spoljašnjošću, biografijom, filosofijom i stilom. Njegovi najvažniji heteronimi su Alberto Kaeiro, doktor Rikardu Reiš, Alvaru de Kampuš, Bernardu Soareš.

Zahvaljujući heteronimima, Pessoa je uspeo da duboko i raznovrsno sagledava život u svim njegovim vezama između stvarnog postojanja i njegove identifikacije prema jedinstvenom i mi-

stičnom karakteru svof postojanja i razgranatog i dubokog književnog stvaralaštva, u isti mah poetskog, filofsokog i sociološkog.

Alberto Kaeiro

Ovaj heteronim Fernanda Pesoe rodio se u Lisabonu 16. aprila 1889. godine, gde je i umro 1915. godine od tuberkuloze. Gotovo ceo život proveo je u Ribatežu – istorijskoj provinciji Portugalije. Živeo je sa starom tetkom u beloj kućici, koju su mu ostavili roditelji, pošto su veoma rano umrli. Praktično, nije dobio nikakvo obrazovanje i nije imao profesiju. Imao je plave oči i snežno-belo lice, pravilne grčke crte, spokojno lice i bio je povučen u sebe. To što mu je kuća bela, a takođe i put, verovatno je u najbližoj vezi s njegovim imenom: „alba“ je bela sveštenička tunika, a „caieiro“ – zidarski pomoćnik, koji donosi kreč ili, možda, „caleira“, mesto na kojem se dobija kreč.

Ovog primitivnog ili bukoličkog pesnika, Alvaru de Kampuš i Rikardu Reiš nazivali su svojom učiteljem. Bez obzira na to što je umro 1915. godine, njegova pesnička dela nastavila su da se pojavljuju do 1923. godine, a zaključno 1930. godine, posle drugog i poslednjeg rastanka Fernanda Pesoe i Ofelije de Keiroš.

Doktor Rikardu Reiš

Rodio se 19. septembra 1887. godine u Portu, pohađao je jezuitsku školu, u kojoj su postojale velike mogućnosti za učenje latinškog, dok je grčki naučio samostalno. Završio je studije medicine. Kao monarhista, što se nazire i u njegovom prezimenu, emigrirao je u Brazil, pošto je početkom 1919. godine skršena pobuna monarhista, neko vreme proveo je u Peruu i pronašao sebi mesto predavača na nekom od poznatih američkih fakulteta. Bio je crn, srednjeg rasta, nešto niži od Kaeira i veoma čvrste građe. Za života, Fernando Pesoa nije ostavio nikakva svedočanstva o smrti tog svog heteronima, premda se u romanu Žozea Saramaga, *Godina smrti Rikarda Reiša*, njegova smrt datuje na 1936, celu godinu posle smrti Fernanda Pesoe.

Alvaru de Kampuš

Rodio se 15. oktobra 1890. godine u Taviri – gradu i morskoj luci na jugu Portugalije (odakle su i roditelji Fernanda Pesoe). Školovao se za pomorskog inženjera u Glazgovu, putovao na Istok, dugo godina živeo i radio u Engleskoj, potom se vratio u Portugaliju, nastanivši se u Lisabonu. Ovaj heteronim pojavljuje se kao alter ego samog Fernanda Pesoe, budući da mu je najslbližnji po duhu, premda je veoma kritičan u svojim delima. Ni njegovu godinu smrti Pesoa nije naznačio.

Bernardu Soareš

Veoma važan Pesoin heteronim, bio je pomoćnik knjigovođe u Lisabonu, autor *Knjige nemira*. Bernardu Soareš je poseban slučaj u povorci heteronima, budući da ga je sam Pesoa smatrao svojim polu-heteronimom („semi-heterónimo“), kako se i izrazio u pismu Adolfu Kazaiš Monteiru. Pesoa čak, budući da je ovako shvatao ovaj svoj heteronim, nije osećao potrebu da izmišlja datume rođenja i smrti, za razliku od svojih drugih brojnih heteronima, izuzev Reiša i Kampuša, koji su nadživeli svog tvorca.

Drugi važni heteronimi Fernanda Pesoe bili su engleski pisac Aleksandar Serč, filosof Antoniu Mora, portugalski plemić Baron de Tieve, metafizičar Čarls Robert Anon. Do 1966. godine Tereza Rita Lopeš pobrojala je 18 heteronima Fernanda Pesoe, da bi odmah potom Antoniu Pina Kozliu uvećao broj na 21. Godine 1990, Tereza Rita Lopeš predstavila je iscrpniji spisak heteronima Fernanda Pesoe, koji je obuhvatao 72 heteronima. „Povorka heteronima“ nedavno je stigla do broja od 136 izmišljenih autora (pseudonima, polu-heteronima i heteronima), koji su predložili Žeronimo Pizaru i Patrisio Ferari. Na osnovu svega, izgleda da Fernando Pesoa prestaje da bude „ortonim“, stvarni autor, nego na kraju „drame likova“ prerasta u jedan od sopstvenih heteronima.

M. M.